

Jaume Collell i la filosofia de Jaume Balmes

Joan Requesens i Piquer
Societat Verdaguer

I

La revista del Patronat d'Estudis Osonencs, *Ausa*, en el seu número 172 (2013), publica unes pàgines dedicades a l'àmplia relació sentimental i ideològica del canonge Jaume Collell envers el seu conciudadà Jaume Balmes.¹ Hi he exposat el gruix més rellevant d'aquesta relació, sense deixar d'annotar que algun aspecte filosòfic de l'obra balmesiana pot localitzar-se en els escrits de Collell. Indagar un poc en aquesta direcció i presentar-ho als estudiosos del segle XIX és el propòsit d'aquest article.² La intenció em sembla bona, el resultat obtingut serà més aviat minso i el jutjarà el lector.

Tot i que poques, les dades pervingudes ens mostren un jove Collell com a bon estudiós de la filosofia que aleshores s'ensenyava. Durant el curs 1867-1868 és alumne a la Universitat de Barcelona; desconeixem a quines assignatures assistia, llevat d'una, de la qual en sabem la nota final obtinguda en els exàmens del dia 2 de juny davant d'un tribunal constituït per Manuel Milà i Fontanals, Ramon Manuel Garriga i Gaietà Vidal i de Valenciano: "Jaime Collell y Bancells. Sobresaliente."³ Així consta a les actes de *Facultades varias* sense cap referència precisa a l'assignatura. Ara bé, a l'Arxiu Biblioteca Episcopal de Vic es conserva el quadern d'*Apuntes de Literatura general y particular de España extractadas de las explicaciones del S. D. Manuel Milá, catedrático de dicha asignatura en la universidad de Barcelona. Para uso del alumno Jaime Collell y Bancells. Curso de 1867 á 1868.*⁴ La deducció és fàcil: l'excel·lent de 1868 va ser de Literatura a la càtedra de M. Milà i Fontanals. El curs següent, les actes d'exàmens són més explícites. La corresponent a *Año de Historia*, exàmens del 4 de juny, diu: "Jaime Collell y Bancells. Aprobado. Barcelona 7 de junio de 1869. Javier Llorens." I l'acta corresponent a *Año de Metafísica*: "Jaime Collell y Bancells. Aprobado. Barcelona 7 de junio de 1869. Manuel Milá. Joaquín Rubió. Javier Llorens."⁵ Aquestes dades de font oficial són ben minsos i cal suposar que després de dos cursos Collell podia justificar amb altres notes la seva vida d'estudiant. Dit d'una altra manera: no sembla gaire encertat suposar que només va assistir a tres assignatures. Més aviat s'ha de donar per cert que fou alumne de més de dos professors.⁶ Ara bé, donar-hi voltes té la seva raó perquè avui podem tenir a les mans les lliçons de filosofia

¹ "Jaume Balmes en l'obra política de Jaume Collell."

² Agraïxo cordialment la lectura del manuscrit que n'ha fet el professor Dr. Ignasi Roviró de la Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull.

³ Arxiu Universitat de Barcelona – *Facultades varias ... Actas de exámenes 1867-1968* – 40/4/5/3.

⁴ ABEV, Col 2 (89); és una llibreta escolar de 37 pàgines i amida 20 x15 cm.

⁵ Arxiu Universitat de Barcelona – *Derecho, Notariado, Filosofía y Letras. Registro de matrículas y exámenes 1868-69* – 39/1/4/1. Els documents de l'època confirmen el professorat de Collell. A M. Milà i Fontanals li és assignada la càtedra de "Principis generals de Literatura amb aplicació a l'espanyola" per ordre ministerial del 17 de juliol del 1867. El 14 de setembre d'aquell mateix any la Facultat de Filosofia encarregava a Llorens i Barba, interinament, la càtedra de Metafísica i Ètica, ratificada definitivament dos anys després, sense l'Ètica. La càtedra d'Història d'Espanya –segurament és aquesta assignatura la de l'acta d'exàmens– l'ostentava J. M. Anchóriz i Sagasetta, però només consta a l'acta la signatura d'un sol professor, Llorens (veg. Jaume Serra Hunter, "Xavier Llorens i Barba: Estudis i carrera professional. La seva activitat docent" a Serra Hunter, 90-91).

⁶ I podem creure'l quan recorda els seus estudis universitaris: "el temps l'aprofitava de veres, i mos únics passatemps a Barcelona foren les estones de cafè amb los companys, primera colla catalanista del Suís, i algunes funcions de teatre, tant d'òpera com de declamació" (Collell 1920, 86).

que va impartir Llorens i Barba durant els cursos 1864-65 i 1867-68.⁷ Aquest segon correspon al primer de Collell. Dur la dada en aquestes pàgines vol dir que podem conèixer amb prou fonament l'ensenyament rebut per aquell jove vigatà del qual sabem que la seva relació amb el mestre anà més enllà de les aules. En ocasió d'assistir a la primera missa de Torras i Bages a Vilafranca del Penedès, conta que en arribar-hi,

el Dr. Llorens me suplicà que aquella nit de Cap d'Any [del 1871 al 72] li fes companyia a casa seva, i a la vora de la llar tinguérem llarga conversa sobre temes de l'actualitat espanyola i, parlant dels partits [...] pronuncià aquell gran filòsof i bon cristià [...] (Collell 1926, 20-21).

El mestratge –i un cert grau de relació– de Llorens i Barba rebut per Collell, certament, no fou pas irrellevant i l'hem de tenir present.

El curs de 1869-1870 ja no fou un tercer any universitari. L'Ajuntament de Vic, amb els canvis polítics posteriors a la Revolució del 68, va fer-se càrrec de l'ensenyament secundari que des de 1844 havia estat responsabilitat de l'Església vigatana (Junyent, 315). Collell, universitari, poeta reconegut,⁸ dramaturg,⁹ conferenciant actiu al Círcol Literari de la ciutat,¹⁰ amic de canonges i de revolucionaris –com l'advocat i president de la Junta Revolucionària,¹¹ Ramon Valls– va ser nomenat subdirector.¹² La premsa local del dia 8 de setembre oferia la crònica de la inauguració del curs del nou “Establecimiento libre de segunda enseñanza” celebrada el diumenge dia 4. Presidí l'acte l'alcalde Francesc Subirachs i mossèn Antoni Cortès, director del centre. Collell, “con la fácil palabra y correcta frase que le distingue...”, és a dir, va fer el discurs inaugural.¹³

Dos cursos, tres notes... i el prestigi, això sí, d'haver estat a la Universitat quan el gener de 1871 reingressava al Seminari de Vic. Va fer-ho el dia 1. Passada la diada de Reis, en encetar el segon trimestre, el catedràtic “del ters any de Filosofia”¹⁴ cau malalt.

⁷ *Lecciones de filosofía explicadas en la Universidad Literaria de Barcelona durante los cursos de 1864-65 y 1867-68 por Francisco Javier Llorens y Barba, taquígrafadas por su discípulo Dr. D. José Balari y Jovany*. Barcelona: Facultad de Filosofía y Letras, Universidad de Barcelona, 1920. Les tenim en tres volums: 1. Psicología empírica. Lógica pura. 2. Metafísica general. 3. Cosmología. Psicología racional. Teodicea. Filosofía práctica. Apéndices.

⁸ El mes de maig havia guanyat la seva primera Englantina als Jocs Florals amb el poema *La gent de l'any vuit*.

⁹ Al Teatre Romea de Barcelona s'havia estrenat la seva obra *Entre poc i massa* el dia 22 de març (veg. *El Pueblo Vicense*, núm. 42, 27 de març de 1869).

¹⁰ D'aquesta entitat, era el secretari de la secció “Literatura y Bellas Artes.” De conferències, n'havia feta una el 23 de març, *Jesucristo y la crítica moderna* (veg. Salarich Torrents, 267) i una altra el 9 de juliol, *Breves consideraciones sobre las obras de Balmes* (veg. *La Patria*, núm. 23, 27 de juliol de 1869).

¹¹ Fou aquesta Junta la que el nomenà secretari de la novella Junta que havia d'organitzar el Museu de la ciutat (veg. “Sección de Anuncios. Junta Organizadora del Museo Arqueológico de esta Ciudad.” *El Pueblo Vicense*, núm. 6, 27 de març de 1869).

¹² El dia 13 de novembre s'inaugurava el nou Teatre Municipal de Vic i Collell era, amb Serra i Campdelacreu, el coautor de l'obra teatral de la festa, *Una diada de glòria*, i l'endemà escrivia a Marià Aguiló –amb qui havia consultat el títol de l'obra– aquestes ratlles: “... fet tot un fadrinàs amb llarga levita i guants de mig color, premiat en Jocs Florals de què llavors no se'n parlava, subdirector de Col·legi, etc., havia de sortir a les taules del Teatro a rebre los repicats aplausos de mos compatricis...” (BC, Fons Marià Aguiló, caixa 47/3, camisa 4).

¹³ “Crònica local.” *La Patria*, núm. 40 (8-IX-1869). També s'ha de consignar que a la matinada del 14 de febrer Collell s'escapa de Vic, deixa la responsabilitat del centre d'ensenyament, la que tenia al diari carlí *La Patria* i la resta de lligams culturals i afectius. El xoc en perdre aquella de qui estava enamorat el portaren a Barcelona i a Montserrat durant uns mesos... una altra història (veg. Requesens i Piquer, 100-103).

¹⁴ Així ho precisa a l'amic Marià Aguiló en carta del dia 15, i continuava: “ja veu com m'enfilen, com me deia el barber ahir que està enterat ja del meu nomenament; i quan los barbers ho saben, pot figurar-se que mig Vic ja sap la meva mestria. Això li conto perquè s'alegrarà de que hagi entrat amb bon peu en lo

Li encarregaren la substitució. Hem de pensar, doncs, que tot i haver portat només un aprovat de Metafísica de Barcelona, era el més ben preparat de tots, deducció plausible, però també hi ha testimonis d'aleshores i els fruits posteriors que l'assenyalen com una de les intel·ligències més desperta d'aquell planter.

La dada, tanmateix, en aparença només biogràfica i fins anecdòtica, ens delata una de les seves facetes intel·lectuals que ara se'ns nuarà a Jaume Balmes. El professor Ricard Torrents ha tret de la foscor un llistat de manuals escolars que foren preceptius als Seminaris d'Espanya arran del Concordat amb la Santa Seu de 1851 i la Llei Moyano d'instrucció pública de 1857 (Torrents, 47-49). A la llista hi ha aquests dos: *Cursus Philosophiae Elementalís* (1847)¹⁵ i *Philosophiae Fundamentalís* (1846) de Jaume Balmes. Aquests eren els textos al Seminari i Collell el mestre. Probable del tot i no per suposició del compliment de les disposicions ministerials, sinó perquè aquestes són reproduïdes al botlletí oficial de bisbat i perquè el 1918, en un dels discursos balmesians, Collell hi recordava que “los tractats didàctics, tan l'*Elemental* com lo *Fundamental* d'en Balmes [...] per molts anys han figurat en los programes de molts Seminaris” (Collell 1927, 231).

1. Per què la filosofia de Balmes?

Aquesta és la qüestió per poc que l'esmenti Collell. I ho és de la colla de catòlics, clergues i seglars que des d'una posició assenyada es col·locaren entre l'integrisme catòlic i el liberalisme d'aquell temps i d'aquí (dues precisions necessàries). Preguntar-se per quina raó era Balmes valorat i lloat filosòficament, requereix, entenc, l'exercici d'esbrinar un conjunt de premisses que hi porten directament, encara que potser no visibles al primer cop d'ull. Avancem el resultat final amb el subtítol d'un estudi balmesià del professor Josep M. Fradera: *Els fonaments racionals d'una política catòlica*.

Ningú a Catalunya –escriu– [...], no fou més conscient que Balmes de la necessitat de trobar ponts entre el vell i el nou, de cercar un sistema d'equilibris nou entre el món antic amb el qual se sentia identificat i el món nou que admirava, comprenia, temia i detestava alhora (Fradera 1996, 10).

Aquesta constatació porta Balmes a centrar-se en la temàtica social i acció política que menà des del periodisme fent valer la seva clarividència davant les profundes transformacions d'aquells anys. Per això, continua el professor Fradera, “he deixat de banda la valoració de l'obra filosòfica, tasca marginal als meus propòsits i per a la qual no estic, en absolut, preparat” (Fradera 1996, 11).

Doncs bé, parlar de la filosofia de Balmes tampoc no és el meu propòsit primer, sinó solament fer veure que ella és al darrere de la valoració social i política que va fer-ne J. Collell i la resta de pensadors i activistes moderats dels anys darrers del s. XIX i primers del XX. Amb paraules d'Eusebi Colomer: “Balmes és per damunt de tot un *filòsof*.” I

Balmes apareix ací de manera exemplar com un filòsof “entre el vell i el nou.” D'ací la seva sorprenent actualitat. Car, en la mesura en què la filosofia de la subjectivitat ha determinat decisivament la modernitat, el “seu” problema segueix essent el “nostre” (Colomer, 9 i 18).

Seminari, distingint-me, els superiors, d'una manera no merescuda” (BC, Fons Marià Aguiló, caixa 47/3, camisa 6).

¹⁵ El mateix Balmes va iniciar-ne la versió llatina, però no pogué completar-la, veg. *Biografia de Balmes*, Balmes, Jaime. *Obras Completas*. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos. Vol. I, MCMXLIX, 498-499 (a partir d'ara citaré aquesta edició, volum i pàgines).

Aquesta és una apreciació que endemés de situar-nos en l'avui, corrobora l'ahir com ho fa palesament la paraula d'un estudiós de cent anys enrere. Avantposava el filòsof a l'escriptor perquè d'aquesta "filosofia de la subjectivitat"

depende la direcció que daremos a nuestro pensamiento y a nuestra vida toda, porque abarca todo el conjunto de la filosofía, es decir, todo lo que la razón humana puede concebir referente a Dios, al hombre y al universo (Palhoriés, 118).

És a dir, Balmes es plantejà la qüestió de la subjectivitat humana des d'on neix el judici i la valoració de la realitat i avui –com sempre podríem afegir– som al mateix lloc. Tanmateix, en aquestes pàgines, el punt central és que els seus contemporanis i la generació o dues que el seguiren, també van tenir aquesta qüestió per primordial. I l'assumiren des de la posició concordant amb la resposta del filòsof sense confessar-ho a les clares. Es donava per sabuda i definitiva.

Vegem-ho a passos comptats o amb una filera de premisses, com s'ha dit. La industrialització creixent origina una nova relació de dependència entre la màquina, el seu propietari, el producte que es fabrica i l'obrer que el treballa. Aquesta novetat genera conflictes. Apareixen noves doctrines polítiques –més o menys aplicades– que proposen solucions diverses als conflictes. Darrere d'aquestes doctrines i aplicacions hi ha un pensament filosòfic sostenidor i justificador. Els catòlics veuen i viuen la situació. L'analitzen i troben l'explicació en l'evolució dels fets i a la vegada en les doctrines sustentadores de tots els canvis socioeconòmics i per extensió polítics. Les valoren com a negatives enfront de les seves, les quals són tingudes com a veritables. Ho són perquè les proposa la Veritat present en aquest món, és a dir, la que posseeix l'Església Catòlica Romana. I són defensables perquè s'ajusten a "l'evidència de la veritat," raonable i per tant sostenible, que pot posseir l'home que rectament pensa des de l'estructura objectiva i demostrable del seu pensament. El seu recte raonament pot assolir la veritat i, per tant, capir el valor de la Veritat social i política que proposa l'Església.

Ara bé. El paràgraf precedent finia, normalment, per als balmesians com Collell, després del primer esment de l'Església. Les quatre ratlles següents es donaven per suposades, eren els fonaments que no calia adduir un cop i un altre. És així si tenim present que majoritàriament les seves observacions, comentaris i afirmacions donaven voltes en el pla social i polític i rarament en l'estrictament filosòfic. Tenien al davant aquesta idea: l'orientació suprema de la obra de Balmes –com la del papa Lleó XIII, hi afegeix Collell– "no es otra que la de la defensa de la Iglesia católica en el terreno social," i amb un altre matís de paraules: "el triunfo social de la Iglesia, heos aquí el tema constante, el hermoso *leit-motif* de las obras de Balmes" (Collell 1894, 111 i 118).

Per sota d'aquesta idea, o prèviament, hi ha la pregunta i la resposta: on trobar "l'evidència de la veritat"?, qui ens l'ensenya dreturerament? Perquè ella sostindrà el triomf de la doctrina social de l'Església enfront dels corrents de pensament etiquetables d'empiristes, per una banda, i d'idealistes, per una altra.

A l'estrena dels anys 30 del segle passat i mirant enrere, el professor Tomàs Carreres i Artau escrivia:

a la meva manera de veure, gràcies a aquesta influència [la de Joan Lluís Vives – en parlarem], la doctrina balmesiana del sentit comú, constituïda originàriament per a necessitats apologetiques i socials, es converteix fàcilment en un *ars nesciendi* sincerament professat (Carreras i Artau, 84-85).

La doble apreciació és ben clara: apologetica en vistes a la fe cristiana i per a bastir la doctrina social proposada per l'Església més, i també, una doctrina gnoseològica, és a dir, ben bé filosòfica. Ara bé, aquesta lectura concorda amb el pensament de Balmes el

qual privilegia, m'atreveixo a dir, en certa manera el vessant filosòfic. Rellegim les seves paraules a propòsit d'aquest "sentit comú" sota el títol del capítol, "Instinto de fe." Escriu: "Quizá algunos podrían creer que lo dicho [...] sobre la debilidad de nuestro entendimiento es con la sola mira de realzar la necesidad de una regla en materias de fe";¹⁶ i a continuació copia un fragment de Joan Lluís Vives –de qui més avall parlarem, com s'ha dit. Si no "es con la sola mira," manifesta que també ho és per anar més enllà. Ho és per avançar. Sostenia la línia balmesiana, a l'inici del s. XX, un biòleg doblat de psicòleg i pensador, un home de ciència modern –en el sentit de ser ben bé del seu temps– que en reflexionar sobre el fonament del seu treball, considerava que "cal tornar a la vida dels sentits, pensant menys i observant més; cal fundar la filosofia de l'experiència nuant de nou el vell esperit d'Aristòtil amb l'esperit modern." Això és, descendir de l'idealisme puix "a les generacions de l'avenir sols els llegarem els tresors de la ciència experimental que s'ha mantengut fidel sempre als procediments objectivistes." Puix que, i aquí rau la seva interpretació,

el criteri de certesa que ens exposa Balmes és el mateix criteri que en té la ciència experimental. Aquesta no es pregunta si el pes, si la llum, si el so, si la força, són creacions subjectives de l'esperit; entén que responen a una condició externa que així les imposa inalterablement i això és lo que en diu experiència i la creu un tribunal inapelable [...] és el mateix seny que el nostre vigatà tracta d'imposar a tota divagació filosòfica (Turró, 62).

L'esforç del treball filosòfic que Balmes desplega "se manifesta sobre todo en uno de los problemas centrales tratados [...]: en la cuestión de la evidencia de la verdad," ho ha afirmat el filòsof Ferrater Mora.¹⁷

II

*Omni autem in re consensus
omnium gentium
lex naturae putanda est*

Així doncs, en totes les coses
l'acord de tota la gent
ha d'ésser tingut com una llei de la natura

M. Tulli CICERONIS
Tuscularum Disputationum, I, XIII, 30

En Balmes no s'havia afiliat a cap escola filosòfica, i encara que se'l podria anomenar neo-escolàstic, havia emmotllat la seva personalitat científica en lo

¹⁶ Balmes, *El protestantismo comparado con el catolicismo*. IV: 62. Alternança, tal volta podríem dir, entre apologètica i més que sola apologètica. Poc valdrà, aquesta, si no hi ha un bon fonament el qual, per a Balmes, no és pas el racionalisme estricte. Ho expressa així: "Y es de advertir que en Santo Tomás, a pesar de ser su método tan escolástico, se nota, no obstante, lo mismo que hemos hecho observar ya con respecto a los escritores católicos que más se distinguieron en aquellos siglos. Raciocina mucho, pero se conoce que desconfía de la razón, con aquella desconfianza cuerda que es señal inequívoca de verdadera sabiduría. Emplea las doctrinas de Aristóteles, pero se advierte que se hubiera valido menos de ellas y se habría ocupado más en el análisis de los Santos Padres si no hubiera seguido su idea capital, que era hacer servir para la defensa de la religión la filosofía de su tiempo" (*idem*, 751).

¹⁷ Ferrater Mora, José. *Diccionario de Filosofía*, s.v. Balmes.

encuny de la *philosophia perennis*, en la filosofia del sentit comú, basada en los principis racionals patrimoni de la humana intel·ligència (Collell 1916).¹⁸

Dues són les idees d'aquest retall de discurs. La primera va de l'inici a "neo-escolàstic." És assenyat d'argumentar així: l'apreciació de qui no és filòsof de professió, com en el cas del canonge vigatà, no té més gruixa que la de repetir el que han dit els altres, o bé ho proclama per si mateix des de ben discutible interpretació. Els anys deixen també solatge en el camp de les idees i s'hi suma l'anàlisi menys apassionat de la distància del temps. Ho escric pensant en el judici d'un filòsof emès l'any 1925. Això deia Jaume Serra i Hunter en ingressar a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona:

Seria injust negar que la renovació de l'escolàstica fou un fet interessant en la història de la filosofia del segle XIX [...] Doncs bé: Balmes és qui, al meu entendre, ha encertat més en els termes de la renovació, sent la seva posició més ferma en el camp de la filosofia teòrica que no la que mantenen actualment l'escola de Mercier a Lovaina o la italiana de Milà. Amb homes com Balmes, l'escolàstica pot anar a la lluita amb l'idealisme germànic o amb l'experimentalisme anglès; amb comentaristes i glossadors de sant Tomàs, que es giren d'espatlles a tota filosofia posterior a l'escolàstica, es va inevitablement a un fracàs (Serra Hunter, 45-46).

Molt ha pogut des d'aleshores i abans de finir aquest article bé haurem de tenir-ho en compte, encara que només sigui de passada. Mentre estant no podem desviar-nos d'allà on mirem. Som en un pensament filosòfic implícit assimilat poc després d'iniciar-se la segona meitat del s. XIX i aquí, terra prou allunyada dels grans corrents filosòfics europeus (coneguts però no aprofundits, que és diferent) que ja assaonaven més fundament la societat al centre del continent i que anunciaven el gran capgirament del s. XX, Jaume Collell veu Balmes des d'una exacta circumstància i en bevia com a font corroboradora d'un pensament i veritat previs fora de discussió.

La segona idea en el retall citat conté tres asseveracions. Allò que configurarà el Balmes pensador és: a) la *philosophia perennis*. Es tracta d'una expressió en part confusionària. En el món eclesiàstic i intel·lectual de l'entorn de Collell, es feia servir per designar la filosofia escolàstica sense gaire distinció, a voltes cap, entre la del s. XIII assentada en la filosofia d'Aristòtil i la seva evolució ramificada i alambinada que s'allargassà fins el s. XVI. Ara bé, en el punt històric on ens trobem, s'havia revitalitzat l'expressió amb la mirada dirigida no tant al conjunt escolàstic com a sant Tomàs d'Aquino. Un corrent de fons que aflorà decidit per l'impuls que li donà l'arribada de Lleó XIII al pontificat romà. La conjunció d'aquesta expressió i el qualificatiu de "neo-escolàstic" donat a Balmes per Collell concorda amb la recuperació directe de l'Aquinatense, tot i que amb un *però*. De fet, en els capítols que Balmes va dedicar a la història en la seva *Filosofia elemental*, distingeix netament Tomàs d'Aquino de l'Escolàstica.

Desde Santo Tomás data propiamente la filosofía escolástica reducida a un sistema completo [...] en los siglos XI i XII se reunían los materiales [...] pero el verdadero edificio lo levantó en el siglo XIII el genio de este hombre extraordinario.

I, per l'altra banda,

¹⁸ Val a dir que m'he permès de modificar la citació. El text original es refereix a Balmes i a Torras i Bages: les afirmacions es fan conjuntament als dos. La presència del bisbe Torras al discurs de Collell, malgrat que el text és enterament balmesià, s'explica perquè era recent la seva mort. Havia finat el 16 de febrer i ell dissertava el dia 10 de juliol.

la importancia del conocimiento del sistema escolástico, aunque no resultara de su valor intrínseco, se evidenciaría por el extrínseco, esto es, por el dominio exclusivo que obtuvo en Europa durante cuatro siglos etc., etc. Però, en el paràgraf següent escriu això:

para tomar las cosas en su origen y beber en buenas fuentes me referiré casi siempre a las doctrinas de Santo Tomás, a quien se puede considerar, si no como el fundador, al menos como el organizador de la filosofía escolástica.¹⁹

El *però* deixat enrere és aquest: que a Balmes “se’l podria anomenar” –escriu Collell– que no és el mateix que ser-ho. De ser, Balmes, era de “cap escola filosòfica.”

Recordats aquests fragments balmesians i que a ben segur coneixia Collell, la segona asseveració és: b) “en la filosofia del sentit comú.” Gramaticalment tenim la repetició d’un complement de lloc (metafòric), però la juxtaposició no ens fa entendre pas que n’hi hagi dos de diferents, sinó que el segon fa d’aposició al primer. Què n’hem d’entendre? Segurament un descens de l’espessor argumentativa a l’exposició planera de com accedim, els homes, a la seguretat d’un “criteri de veritat,.” És a dir, passar de lliçó de lògica i psicologia –o de la *Filosofia elemental*– a les pàgines d’*El criterio*, “perquè tot i essent un tractat de filosofia pràctica o del sentit comú, i per tant d’interès i utilitat universal...” (Collell 1911, VI). I la frase continua a cloure el seu sentit amb la catalanitat que, segons Collell, beslluma en cada pàgina del llibre. Si deixem de banda el sentiment catalanista que hi descobreix el canonge, s’ha de valorar la definició que fa d’*El criterio* com a “filosofia pràctica o del sentit comú,.” dues denominacions sinònimes que sintetitza en dues paraules: “interès” i “utilitat,.” però, “universal.” Dues paraules que, també!, enclouen el pensament de Balmes en les darreres paraules del llibre i que ell mateix trasllada com a darreres del “Prospecto” de presentació. Si es vol, encara, “interès” correspon a la I part: “El arte de pensar bien”; “utilitat,.” a la II: “El entendimiento práctico.”

A tot això Collell hi diu més amb la tercera asseveració. Però prèviament fixem-nos en la gramàtica del text una altra vegada. L’estructura és per mostrar la “personalitat científica” de Balmes que la veu emmotllada. L’ús d’aquest verb transitiu requereix el motlle, l’encuny que dóna forma: emmotllada en la doctrina de la *philosophia perennis* i en la del “sentit comú,.” aquesta com a especificativa d’aquella. Quina filosofia és aquesta? La resposta la dóna la tercera asseveració. És: c) la “basada en los principios racionales patrimonio de la humana intel·ligència.” Si ho llegim al revés, Collell fa de Balmes un filòsof per damunt de tota escola en considerar-lo l’expositor i defensor dels “principis racionales” de la humanitat. O per sota en fer-lo el pensador que orienta la vida pràctica. I no per dir “sota” és Balmes menys filòsof. Potser ho és més en vistes a fonamentar l’obra d’interpretació i orientació social, la de més rellevància que ens ha llegat. En la seva visió de la societat hi ha el secret. Més: en l’actitud i actuació de cadascun dels qui formen el conjunt social, en cada home i en cada dona. Per això té sentit el seu raonar entorn d’un “criteri de veritat” el qual, subsegüentment menarà vers un “criteri de convivència.”

Fos molt o poc meditat el disseny que Collell dóna de la “personalitat científica” de Balmes, allò cert és que el concepte de “sentit comú” balmesià pot enllaçar-se amb una tradició filosòfica i humanista entorn “l’estudi de l’home,.” tradició que ve de lluny. No ha estat, doncs, per simple estètica, la tria del lema ciceronià d’aquesta II part. No ho és la traducció proposada d’*omnium gentium* –que si en un sentit reduït significa ‘família’ i en el més ampli ‘poble’, aquí s’escauria de ser: de tots els pobles– per la versió: ‘de tota la gent’, una manera d’accentuar, penso, un col·lectiu indefinit de persones per damunt

¹⁹ Balmes, *Filosofia elemental*. II: 475.

del lligam ‘poble’, una manera de matisar que l’acord es percep en cadascun dels humans per damunt de les afinitats que conformen els diversos ‘pobles’.

Abans de continuar, potser hem de saber que no podem saltar contents al voltant d’aquest concepte balmesià, sinó més aviat caminar-hi amb deteniment.

Hom podria pensar, en tractar del sentit comú com a criteri de certesa, que seria el més fàcil dels tres, però no és així. En Balmes és el més obscur, i a l’hora de precisar-lo es difuminen els seus contorns» (Llimona, 505).

En part és així i pel propòsit d’aquestes pàgines no cal detallar-ho. Jordi Llimona, al treball del qual pot anar el lector, hi dedica una plana llarga repassant el capítol XXXII, “Criterio del sentido común,” del llibre I de la *Filosofia Fundamental*. Només assenyalo fitant la tradició humanista esmentada, que Balmes tanca el capítol amb una nota per assabentar-nos que el criteri d’evidència és subsumit pel sentit comú en l’obra de François Fénelon, *Démonstration de l’existence de Dieu, tirée de la connaissance de la Nature et proportionnée à la faible intelligence des plus simples*.²⁰ Cita el text i hi afegeix:

es indudable que en este pasaje habla Fenelón de la evidencia, pues que, a más de que emplea este mismo nombre, se refiere a las ideas inmutables; por sentido común entiende las mismas ideas generales por las caules juzgamos de todo, o, en otros términos, las ideas de donde nace la evidencia.

Pel que fa a la diguem-ne classicitat d’*El Criterio*, s’ha escrit més recentment que és un edifici aixecat sobre els fonaments de l’epistemologia escolàstica i de la lògica psicologista. Ambdues disciplines es fixen, sobretot, en el testimoni dels sentits, sense el qual no podríem conèixer l’existència dels éssers materials ni dels espirituals [...] Al cap i a la fi, *El Criterio* no deixa d’èsser una ‘topica’ per al seu temps: un manual adaptat a les seves circumstàncies, amb l’única finalitat d’ensenyar a llegir el món pràcticament i pragmàtica, la qual cosa no és més que saber pensar bé (Grau i Arau, 318).

El temps, dada que contextualitza l’obra. El temps, concepte interpretatiu. El temps que com a realitat tindrà l’última paraula al final d’aquestes pàgines.

Dit això, doncs, penso que val la pena la següent

2. Digressió

He esmentat un text de T. Carreras i Artau on diu, a la seva manera de veure, que hi ha una influència de Joan Lluís Vives en la doctrina balmesiana del sentit comú. Del filòsof valencià en presenta el pensament i aporta referències de les seves obres citant com una de les principals la definició dels “judicis naturals” al I llibre del *De prima philosophia*. I en parlar de Balmes té present el que en diu i què en cita al I llibre d’*El Protestantismo comparado con el catolicismo*. Un poc més endavant, Carreras i Artau, en arribar a l’obra de Llorens i Barba, té al davant les paraules del seu deixeble i biògraf Celestí Barallart que afirma del mestre la devoció que professava a Vives. Recorda d’ell que treballà la traducció –perduda– del *De anima et vita*, i com en una de les seves lliçons es recolza en la definició vivista dels “judicis naturals.” Apleguem aquestes dades i sumem-hi la de Collell, alumne de Llorens i Barba del qual podia haver pres nota mental de la valoració llorensina de Vives a l’hora d’exposar “el sentit comú.”

Pura hipòtesi. Només hipotètica imaginació si es vol, però ens hi hem d’aturar per cercar-hi alguna explicació acceptable a les afirmacions de Collell.

²⁰ Observo que Balmes remet a la II part de l’obra on certament es tracta la qüestió, però entenc que ho fa més a la nota 33 i potser s’ha de pensar en l’edició de 1810 o a la posterior que conté notes de Louis-Aimé Martin.

Un poc a la menuda aportem un text de Balmes i dos de Vives en concordança. El primer és la valoració de l'humanista: "... me contento con insertar un excelente trozo de un ilustre español, de uno de los hombres más grandes del siglo XVI. Es Luís Vives."

El segon, aquest tros tret del *De concordia et discordia*:

la mateixa ment, la part suprema i excelsa de l'ànima, s'adonarà fins a quin punt com de lenta i palpera sigui la seva natura, com de cega per les tenebres del pecat, i inexperta i rude en doctrina, en pràctica i també en sagacitat, que no assoleix res del que veu, del que palpa amb les mans, de qualsevol manera que les coses siguin o què fan, què atenyen; encara menys podrà penetrar en els arcans secrets de la natura; sàviament ha estat lliurada per Aristòtil aquella sentència: "la nostra ment no es troba d'altra manera amb les manifestacions de la natura, que com l'ull del mussol amb la llum del sol." Del tot el que la totalitat del gènere humà ha descobert, quantes en són les seves parts que ignorem? No solament és veritat en el conjunt dels oficis, sinó en cadascun d'ells, en cap no ha progressat tant l'enginy humà que hagi arribat a la meitat, fins i tot en aquells més simples i vulgars; més aviat res no pot considerar-se més verídica que la sentència dels Acadèmics: "no sé res"²¹

El tercer, aquest del mateix Vives:

i certament els judicis humans, uns són naturals, altres poden ésser artificials o arbitraris, o bé meditats; es diuen judicis naturals els que ho són per tothom, de manera semblant i sempre com el que és copsat pels sentits; igualment allò que ho és per a la majoria i per a aquells d'ingeni íntegre i recte, això és, plenament humà, no depravat o estúpid per alguna educació salvatgina, no infestat per interessos o persuasions ni recargolat.²²

I ara contextualitzem-los en el passat. El primer hi el segon es troben en la nota afegida al capítol V d'*El Protestantismo comparado con el catolicismo*. Hi exposa les seves consideracions entorn del "Instinto de fe" amb referències a Newton i Descartes i en nota precisa que

quizás algunos podrían creer que lo dicho sobre la vanidad de las ciencias humanas y sobre la debilidad de nuestro entendimiento es con la sola mira de realzar la necesidad de una regla en materia de fe. Muy fácil fuera aducir larga serie de textos sacados de los escritos de los hombres más sabios antiguos y modernos; pero me contento ...

²¹ "Tam mens ipsa, suprema animi et celsissima pars, videbit quantopere sit tum natura sua tarda ac praepedita, tum tenebris peccata caeca, et a doctrina, usu, ac solertia imperita et rudis, ut ne ea quidem quae videt, quaeque manibus contrectat, cuiusmodi sint, aut qui fiant assequatur, nedum ut in abdita illa naturae arcana possit penetrare; sapienterque ab Aristotele illa est posita sententia: mentem nostram ad manifestissimam naturam non aliter habere se, quam noctuae oculorum ad lumen solis: ea omnia, quae universum hominum genus novit, quanta sunt pars eorum quae ignoramus? nec solum id in universitate artium est verum, sed in singulis earum, in quarum nulla tantum est humanum ingenium progressum, ut ad medium perveniret, etiam in infimis illis ac vilissimis; ut nihil existimetur verius esse dictum ab Academicis, quam: scire nihil" (Vivis, Ioannis Ludivici. *De concordia et discordia in humano genere*, lib. IV, cap. 3 – *Opera omnia* distributa et ordinata a Gregorio Maiansio [...]. V: 339; Balmes, *El Protestantismo comparado con el catolicismo*. IV: 62-63, en nota).

²² "Et humana quidem iudicia sunt quaedam naturalia, sunt alia, sive artificialia, sive arbitraria libeat appellare, sive etiam consulta; naturaliter dicuntur iudicari, quae ab omnibus, eodem modo et semper, ut quae usurpantur a sensibus; item quae a parte maxima, at ab iis quorum ingenium integrum est, ac rectum, id est, plane humanum, non depravatum vel stupore vel educatione quadam ferina, non studiis ac persuasionibus infectum et detortum" (Vivis, I. L. *De prima philosophia sive de intimo naturae officio*, lib. I – *Opera omnia* [...]. III: 185).

i apareix la referència a Vives copiada com a text primer. És a dir, no argumenta en funció de la creença i defensa de la fe cristiana, sinó solament des de la constatació objectiva dels límits de la raó humana; aquella s'accepta o no, però aquesta s'estudia i es comprova fins on arriben les seves possibilitats de reflexió i judici. Cert que amb la citació de Vives hi entra el concepte de pecat com a causa dels límits del pensament humà, però aportar-lo a partir d'una creença religiosa no impedeix pas ni altera l'objectivitat del fet; una cosa és el fet en si i una altra el donar-hi una explicació, sigui religiosa o d'altra mena. El text tercer forma part de l'inici del llibre I que ho diu tot en el seu subtítol, "*de intimo naturæ opificio.*," l'íntima constitució i mecanisme d'acció de l'ésser humà, com i amb quina seguretat copsa, entén i viu en el món.

I ara, també, la contextualització present a partir del valuós treball de la Dra. Misericòrdia Anglès i Cervelló, *Els criteris de veritat en Jaume Balmes*. En un apèndix al seu estudi s'havia de preguntar i ho fa sobre la possible influència o no, concomitància de pensament o coincidència casual entre els dos filòsofs.

En Vives no hi ha una filosofia que tingui com a punt de partida el sentit comú. De fet la relació sempre s'ha establert a partir d'un únic text, breu, però ple de significat. Es troba al *Tractat de l'ànima* i passem a citar-lo: "Aquesta espècie de llum intel·lectual, o judici, ens porta sempre, directament o indirecta, vers el bo i el ver [...] El cert és que la nostra intel·ligència no posseeix cap mena de condició abans d'unir-se al cos, però, en ser creada, va rebre inclinacions per a dirigir-se més aviat al ver que al fals, i com a resultat de tal propensió i congruències va obtenir també certs cànons o fòrmules que es poden anomenar sense cap inconvenient, llavors de totes les disciplines" (Anglès i Cervelló, 287).²³

Un poc més avall, M. Anglès escriu, d'aquesta idea vivista, que

no hem de pensar que es tracta d'una innovació de Vives, sinó que, com ell mateix assenyala, arrela en una tradició, especialment teològica. Per això en Vives el sentit comú està alterat pel pecat original,

i copia el paràgraf que reproduïm en nota (Anglès i Cervelló, 287-288).²⁴ Conclou, finalment, amb aquestes paraules:

²³ El text de Vives: "Hæc mentis nostræ sive lux, sive censura, qua recte, qua oblique, semper tamen ad bonum et verum devertit [...] Verum non habet mens nostra ante corpus eruditionem, sed quum conderetur, accepit propensiones ad vera potius, quan ad falsa: et ex propensione ac congruentia canones sive formulas, quas si disciplinarum omnium semina libeat nuncupare, nihil equidem repugno" (Vivis, I. L. *De anima et uita*. III: 356-357 – lib. II, cap. IV).

²⁴ El text que aporta és: "Sed menti nostræ magnas et densissimas nebulas scelus offundit; itaque depravati sunt recti illi canones. Ex ignorantia multi errores nascuntur, quum ex illis universalibus ad species, et rerum singula iudicium deducimus. Sed restant nihilominus in nobis reliquiae illius tanti boni, quæ satis testantur, quantum id fuerit quod amisimus; hæc a vulgo theologorum synteresis nominatur, quasi conservatio: Hieronymo est conscientia, Basilio naturale iudicium, Damascenus lucem mentis nostræ vocat. Philosophi quiddam tale sunt procul intuiti, qui anticipationes tradunt, et naturales informationes, quas non didicimus a magistris, vel usu: sed hausimus, et accepimus a natura, tametsi alii aliis pro magnitudine ingenii plures certioresque sunt has regulas sortiti: tum excoluntur, eliminanturque usu, experimentis, disciplina, meditatione / Però el pecat ha estès grans i espessíssimes boires sobre la nostra ment, per això aquells rectes cànons han estat depravats. De la ignorància neixen molts errors quan deduïm un judici des d'aquelles normes generals a les espècies i a les coses particulars. Tanmateix resten encara en nosaltres relíquies d'aquell gran bé que testimonien suficientment de quin valor era el que vam perdre. Això és anomenat sindèresi o conservació per la majoria dels teòlegs. Per Jeroni és la consciència, per Basili un judici natural, el Damascè l'anomena llum de la nostra ment. Alguns filòsofs ho han intuït de lluny quan parlen d'anticipacions i informacions naturals que no hem après ni dels mestres, ni de l'experiència, sinó extretes i rebudes de la naturalesa, tot i que alguns entre els altres, per la magnitud del seu enginy, siguin més àmpliament i més certament fornits d'aquestes regles que conreen i puleixen per la pràctica, l'experiència, l'estudi i la meditació" (Vivis, I. L. *De anima et uita*. III: 356 – lib. II, cap. IV);

és cert que Balmes parla elogiosament de Vives en més d'una ocasió, però no fa mai referència a què en Vives hi hagi una acceptació del sentit comú. Es pot trobar una coincidència de tarannàs, però no arribar a dir que la filosofia de Balmes s'origina en Vives.

Fet present l'estudi de la Dra. Anglès i descobert el text adduït per X. Llorens i Barba que s'aparella per via positiva amb el que Balmes ha aportat –és a dir: que en Vives hi ha el valor objectiu d'uns judicis naturals abraçats majoritàriament pels homes d'arreu i sempre, i que també hi ha l'afirmació de la debilitat de la intel·ligència humana; que Balmes recull aquesta i amb menys èmfasi aquella–, ens veiem portats rectament a considerar amb pausa la darrera afirmació de M. Anglès. Això és, a preguntar-nos què hi ha com a substrat secular en la cultura europea que adés ha fluït en la reflexió i valoració sota l'expressió “sentit comú.” Diguem-ho així: allò que la gent normal de manera habitual al llarg dels temps ha entès com a “sentit comú,” el mateix que en temps diversos i amb la forma acostumada de l'especulació ha estat pres com a tema de pensadors i filòsofs per inquirir: és, el “sentit comú,” un criteri vàlid per accedir a la veritat?

La Dra. Anglès estudia nou autors eclesiàstics del s. XVIII i altres set del s. XIX pel sol fet, i ben important des del meu punt de vista,

que aquest conjunt de filòsofs admetessin el sentit comú en els segles anterior i contemporani a Balmes com a criteri de veritat [...] I encara que Balmes mai en cita cap directament ni en les seves obres ni en cap carta, sí que en fa una referència indirecta, però clara. És a la *Filosofia Fundamental*, on al·ludeix a certs filòsofs, que no poden ser altres que els eclesiàstics eclèctics del sentit comú: “dicen los filósofos que las fuentes de la certeza son el sentido íntimo o la conciencia de los actos, los sentidos exteriores, el sentido común, la razón, la autoridad. Veamos com algunos ejemplos lo que hay de reflejo en todas estas fuentes, cómo piensa el común de los hombres, y hasta los mismos filósofos, cuando no piensan como filósofos, sino como hombres” (Anglès i Cervelló, 166).²⁵

Es tracta certament d'un conjunt de pensadors que no solament emmarquen el valor de l'obra de Claude Buffier i la de Balmes, sinó que assaonava el pensament de tots els lectors que cadascun d'ells tingué en el seu moment breu o durador i que com a suma crearen una determinada comprensió i aplicació en la vida cultural europea anomenant-lo *sensus communis*, *sens commun*, *senso comune*, *sentido común*, *bom senso* i *bun simť* en romès, en anglès *common sense* i etcètera en altres llengües. Un fet no quantificable, la seva creença o existència, però no pas menyspreable entre les característiques bàsiques del viure europeu. Ho penso i escric perquè s'hi han d'afegir les dades i consideracions fetes per Hans-Georg Gadamer.

Al primer capítol de la seva gran obra, estudia els conceptes bàsics de l'humanisme i un d'ells és el *sensus communis*. L'elucida en gairebé una vintena de pàgines que abracen autors des de Giambattista Vico (1669-1744) fins a Henri Bergson (arran d'un discurs de 1895). La qüestió és l'anàlisi significativa d'aquest concepte. Així es planteja:

lo que orienta la voluntad humana no es, en opinión de Vico, la generalidad abstracta de la razón, sino la generalidad concreta que representa la comunidad de un grupo, de un pueblo, de una nación o del género humano en su conjunto.

d'aquesta obra n'hi ha edició bilingüe amb notes aclaratòries: Vivis, J. L. *De anima et vita*. A cura di Mario Sancipriano. Padova: Gregoriana Editrice, 1974).

²⁵ El text de Balmes: *Filosofia Fundamental*. I: 23 – lib. I, cap. 3, 24.

La formació de tal sentido común sería, pues, de importancia decisiva para la vida (Gadamer 2007, 50).

Indaga principalment a partir del *De nostri temporibus studiorum ratione*, tasca a la qual podríem afegir-hi, de passada, la que pot extreure's de l'obra més rellevant de Vico, *Principi di scienza nuova d'intorno alla commune natura delle nazioni* (Schaeffer). Es tracta d'un coneixement que no avança "por causas pero que permite hallar lo evidente (*verisimile*)" (Gadamer 2007, 50-51), i que dit d'altra manera conforma un saber pràctic que "presupone por lo tanto una orientación de la voluntad, y esto quiere decir un ser ético" (Gadamer 2007, 51). Una anàlisi, la de Gadamer, que remet a la *phrónesis* aristotèlica i no oblida Tomàs d'Aquino. Aquí ens seria imperdonable si no féssim parada i fonda –per raó de Balmes i de Collell.

De la *Summa Theologica*, tres pàgines.

Sicut obiectum sensus communis est sensibile, quod comprehendit sub se visibile et audibile, unde sensus communis, cum sit una potentia, extendit se ad omnia obiecta quinque sensuum / així com l'objecte del sentit comú és allò sensible que abraça el visible i l'audible, per això és sentit comú, com que és una potència, s'estén sobre tots els objectes dels cinc sentits (S. Th. I, q. 1, a. 3 ad 2).

Aquesta idea dita de pas per inquirir si la teologia és ciència o no, és represa més endavant amb factura de definició.

Sensus interior non dicitur communis per praedicationem, sicut genus, sed sicut communis radix et principium exteriorum sensuum / el sentit interior no es diu comú per atribució, com si fos un gènere, sinó com a rel i principi dels sentits exteriors (S. Th. I, q. 78, a. 4 ad 1).

I al costat d'aquesta potència interior que conglopera les percepcions sensuales, Tomàs d'Aquino es pregunta si també ho és, o només se l'ha de qualificar d'hàbit, la "sindèresi" que en temps futurs Vives tindrà present en un dels fragments del *De anima et uita* que hem copiat. En efecte, si amb paraules del diccionari aquest concepte significa capacitat natural per a jutjar rectament, la disquisició filosòfica hi és de més a més per al passejant del carrer, però aquí ens interessa.

De fet ens consta que així com la raó especulativa raciocina sobre el que és especulatiu, semblantment la raó pràctica raciocina sobre el que és operable. Cal, doncs, que hàgim estat naturalment proveïts dels principis especulatius com dels principis operatius [...] Per tant, es diu que la sindèresi estimula al bé i censura el mal en quan pels primers principis procedim a investigar i judiquem allò descobert.

És a dir, hi ha en l'home un element natural parió a la capacitat discursiva –capacitat de capir– que ho és a l'operativa –capacitat d'actuar “amb inclinació al bé / *ad bonum tantum inclinat*.”²⁶

Per raó de Balmes, doncs, i de Collell era indispensable fer aquesta parada en el pensament de l'Aquinatense. Si més no per evidenciar l'arrel tomista per damunt de l'escolàstica. A l'hora de parlar d'aquesta en la breu història que Balmes en fa, esmenta de la *Summa* ni més ni menys que la qüestió 78, si bé un fragment de l'article 3 referit a la facultat sensitiva humana com a potència passiva. Aquesta citació situa Balmes als nostres ulls com el coneixedor d'aquesta part de la *Summa* d'on se n'extracta la

²⁶ “Constat autem quod, sicut ratio speculativa ratiocinatur de speculativis, ita ratio practica ratiocinatur de operabilibus. Opertet igitur naturaliter nobis esse indita, sicut principia speculabilium, ita et principia operabilium [...] Unde et synderesis dicitur instigare ad bonum et murmurare de malo in quantum per prima principia procedimus ad inveniendum et iudicamus inventa” (S. Th. I, q. 79, a. 12 ad resp.).

referència al sentit comú i que, en aplicació d'aquest mateix sentit, suposem que la coneixia més enllà de la sola frase que copià i traduí.²⁷

Retornant al fil dels pensadors que acumuna Gadamer, trobem Johannes Nikolas Tetens, Herman von Helmholtz, D'Alambert, etc. i es deté llargament en el tercer comte de Shaftesbury (1671-1713), autor entre altres obres de *Sensus communis. An Essay on the Freedom of Wit and Humor*, sense oblidar els escocesos Thomas Reid i William Hamilton i el jesuïta, educador i teòleg Claude Buffier. Atès, doncs, que para esment en Shaftesbury, diguem que ens assabenta del seu lligam amb els humanistes precedents fins arribar a la doctrina o visió social romana en la qual veu Gadamer la font més important d'aquest concepte. Segons Shaftesbury, escriu,

los humanistas entendían bajo *sensus communis* el sentido del bien común, pero también el “love of the community or society, natural affection, humanity, obligingness” (Gadamer 2007, 54).

Observa també que aquest concepte ha estat més present als països llatins i a Anglaterra que no pas a Alemanya, llevat d'un autor al qual també dedica unes ratlles importants. Es tracta del clergue Friedric Christoph Oetinger (1702-1782), autor d'*Inquisitio in sensum communem et rationem* (1753), per a qui el valor del sentit comú és doble en oposar-se, per una banda, al racionalisme i, per l'altra, en aplicar-lo expertament i explícita a l'hermenèutica, la qual és, recordem-ho, el centre de l'estudi de Gadamer. Mirat des de nosaltres el pensament d'Oetinger l'hem de considerar més per l'aspecte primer, puix és un dels pilars del “pietisme” de l'època. Aquest corrent, no solament s'interessà en el sentit comú, això és, “en limitar frente a la ‘escuela’ las pretensiones de la ciencia, esto es, de la *demostratio*, y apelar al *sensus communis*,” sinó que, per això, “el pietista suave Oetinger, por ejemplo, se apoya expresamente en la apología del sentido común de Shaftesbury” (Gadamer 2007, 57).

Resumidament:

para Oetinger el verdadero fundamento del sentido común es el concepto de la *vita*, de la vida (*sensus communis vitae gaudens*). Frente a la violencia de la disección de la naturaleza con experimentos y cálculos, entiende el desarrollo natural de lo simple a lo compuesto como la ley univesal de crecimiento de la creación divina, y por lo tanto también del espíritu humano [...] la *ratio* se rige por reglas y muchas veces incluso sin Dios, el sentido, en cambio, siempre con Dios (Gadamer 2007, 59-60).

No cal dir que Gadamer, a més d'aquests autors aquí esmentats, n'aporta molts altres com Bacon, Pascal, etc., i evidentment Kant per fer llum sobre el sentit comú ajustable a la idea de judici que, com a recta raó, “*common sense*, aparece sobre todo en los juicios sobre justo e injusto, correcto e incorrecto.” Si bé fa notar que aquesta capacitat de judici valoratiu no és “algo tan ‘común’ como lo ve Kant.” Podríem distingir entre posseir i actualitzar:

todo el mundo tiene tanto “sentido común,” es decir, capacidad de juzgar, como para que se le pueda pedir muestra de su “sentido comunitario,” de una auténtica solidaridad ética y ciudadana, lo que quiere decir tanto como que se le pueda atribuir la capacidad de juzgar sobre justo e injusto, y la preocupación por el “provecho común” (Gadamer 2007, 63 per als tres fragments darrers).

Tanmateix, de tot això pouat en Hans-Georg Gadamer, allò que al meu entendre justifica haver-ho dut a aquestes pàgines és que

²⁷ Veg. Balmes, *Historia de la filosofía*, cap. XXXIX, “Filosofía escolástica.” En *Filosofía elemental*. III: 481.

la apelación de Vico [i la resta d'autors] al *sensus communis* entra [...] en un amplio *contexto* que llega hasta la antigüedad y cuya pervivencia hasta el presente es nuestro tema (Gadamer 2007, 54).

És a dir, el manteniment i la pervivència temporal d'una tradició, i s'ha de remarcar sense vacil·lació aquesta idea de "tradició,," en la qual no podem amagar que hi visqué Balmes i arribà als homes de la generació de Collell, com conspícua ho percebem en l'obra del bisbe Torras i Bages.²⁸ Un context altament divers ha estat el del s. XX i per això Gadamer continua sense pausa.

En cambio nosotros tendremos que abrirnos penosamente el camino hasta esta tradición, mostrando en primer lugar las dificultades que ofrece a las ciencias del espíritu la aplicación del moderno concepto de método (Gadamer 2007, 54).

O diguem-ho així: els sistemes científicomatemàtics com a criteri de veritat que gens no concorden amb el criteri basat en el sentit comú. En una segona passa al llarg del s. XX apareix, endemés, el llenguatge com a horitzó que conforma tot criteri.

Tenir, comptat i debatut, consciència d'aquest tremat de textos així com tenir ben present aquesta tradició humanista, ens permet d'entendre el poc que n'ha dit Collell, però el molt que hi sobreentenia quan invocava Balmes i la seva doctrina del "sentit comú." Vegem-ho en l'article que publicà el 1910.

3. Un article aclaridor

Entrando ya en agonía, quiso el mismo R[everendo José] Puigdollers alternar con los sacerdotes que le asistían, y, entre otras jaculatorias, se le ocurrió decirle: "Doctor Jaime, acuérdesese ahora de aquel pensamiento de San Agustín: *Quid fortes desiderat anima quum veritatem?*" A estas palabras meneó Balmes la cabeza, se iluminaron sus ojos envidriados y con voz apagada le dijo a Puigdollers: "Repítame esas palabras, que me hacen mucho bien." Y ahí está toda la vida de Balmes. Desear la verdad, buscarla con todo el conato del entendimiento, poseerla con gozo y fidelidad, amarla con pasión y enseñarla a todos con sinceridad: he ahí la vida, toda la vida de Balmes. El ha sido uno de los sabios más rectilíneos; però no rectilíneos en el sentido de estrecheces de escuela, ni de rutinarios apriorismos, ni en el sentido de mera especulación de filósofo de gabinete; sino en el sentido de filósofo práctico que, conociendo el valor de la verdad, ya adquirida por la fe, ya por medio del constante esfuerzo de la mente, la divulga y esparce a los cuatro vientos, la pregona a todas horas y trabaja por hacerla penetrar en todos los espíritus y lograr que ella informe y vivifique todos los ordenamientos de la sociedad humana (Collell 1910, 330-332).

De l'anècdota a la categoria. Així de simple i ensems igualment de seriós si sabem llegir entre ratlles, quina és la significació de "veritat" per als educats en seminaris tomistes com el de Vic i a les aules de la Universitat de Barcelona, fa més de cent anys. El comentari a l'article podria prescindir de la part anecdòtica, però no cal, i fins assenyadament hem de creure en la seva autenticitat puix Collell conegué i tractà mossèn Puigdollers i, de més a més, ho recull la biografia dels jesuïtes Ignasi Casanovas - Miquel Florí.²⁹ Ara, aquesta biografia ens obre la porta, diríem, a la qüestió central:

²⁸ Quan escriu, per exemple, de Balmes, que "el just medi, l'assimilació i la conciliació són el caràcter de son talent; no s'encara amb el temps revolt per a vèncer-lo, sinó que, fi observador dels fenòmens socials, exclama: 'Voleu evitar revolucions? Feu evolucions'. I com volent demostrar sa naturalesa catalana, la persistència en ell de la qualitat cabdal de la nostra raça, escriu, com el codi del seny, el preciós llibre intitulat *El Criterio*" (Torras i Bages, 474).

²⁹ Veg. *Biografía de Balmes* (I: 549).

Balmes dió a su libro el título de *El criterio*, y nos dice que “criterio es un medio para conocer la verdad.” He ahí, pues, la palabra maestra: verdad. Balmes abrió los ojos a la vida consciente despertado por el hambre de verdad. Y murió repitiendo aquellas palabras de San Agustín: *Quid fortes desiderat anima quum veritatem?* Encontrar esta verdad, asimilarla; eso es el hombre. ¿Qué es la verdad? Lo dicen la primeras palabras del libro: “La verdad es la realidad.” Lo repite en las primera líneas de su *Filosofía [elemental]*: “*Verum est id quod est*”; ha dicho San Agustín: “La verdad es lo que es.”³⁰

I si ara passem al text de la *Filosofía fundamental*, llegirem en la primera nota: conviene distinguir entre la certeza y la verdad: entre las dos hay relaciones íntimas, pero son cosas muy diferentes. La verdad es la conformidad del entendimiento con la cosa. La certeza es un firme asenso real o aparente. La certeza no es la verdad, pero necesita al menos la ilusión de la verdad [...] El objeto del entendimiento es la verdad; por esto necesitamos al menos la ilusión de ella para estar ciertos [...] La filosofía, o mejor, el hombre, no puede contentarse con apariencias, ha menester la realidad [...].³¹

És, doncs, a partir d'aquesta convicció en la que també combregava Collell, que hem d'entendre les línies no anecdòtiques del fragment d'article copiat. Una bona pila d'anys anteriors al redactat d'Ignasi Casanovas quan es disposava a contar la formació intel·lectual de Balmes, ja Collell havia centrat la personalitat del filòsof vigatà en el concepte “veritat.” I si el biògraf afirma que aquesta és la paraula mestra, el canonge sentència que ella és la síntesi de tota la seva vida. Per això mateix defineix Balmes com aquell qui desitja, cerca, posseeix, estima i ensenya la veritat. Qui sempre ho fa de manera rectilínia i no pas en el clos de cap escola o sistema, sinó com a “filòsof pràctic,.” com qui coneix d'arrel el valor de la veritat adquirida pel camí de la fe i el del raonament. Una doble via no gens estranya ni per ésser present ni per subordinació de l'una a l'altra. És, certament, un equilibri el que mostra Collell en veure en Balmes una unitat respecte de la veritat puix que adquirida per un o altre dels dos camins no se n'atenyen pas dues. Es tracta de la veritat que Balmes divulga, escampa, pregona i malda per infondre en els esperits i obtenir que informi i vivifiqui “todos los ordenamientos de la sociedad humana.” Aquesta és la clau de volta, la dimensió social de la veritat que, evidentment, en abraçar el conjunt no deixa de fer-ho de cadascuna de les individuals persones que la conformen. Tanmateix, no ens precipitem en aquesta unitat de la veritat aquí presentada. Hi és, però no pas considerada en si mateixa, sinó des de la unitat de l'home.

Exposem-ho amb unes altres paraules de l'article.

Balmes sacerdote, fundiendo en su alma todos los grandes sentimientos del corazón humano, y abillantando los destellos fulgurantes de su ingenio con las luces de la fe y su vida armónica con la práctica de la virtud, resulta un filósofo-apóstol, un polemista-asceta, un hombre de ciencia que evangeliza siempre, y evangeliza en el sentido más amplio y más humano que pueda darse a esa palabra, que el catolicismo ha consagrado como la más alta expresión del trato de Dios con la humana criatura (Collell 1910, 331-332).

³⁰ *Ibidem*, 151.

³¹ Balmes, *Filosofía fundamental*. II: 14. No desmentirem pas la claredat d'aquesta doctrina, però sí que una vegada més hem de constatar com el pas del temps modifica la visió interpretativa de la realitat, fins i tot la més filosòfica. Com a deixeble de Martin Heidegger, Gadamer ens ofereix, en l'avui de finals del s. XX i ara, aquesta afirmació: “la verdad (*veritats*) está siendo reprimida por la certidumbre (*certitudo*)” (Gadamer 2002, 245); més enllà del seu context, com a mínim ens fa veure que les certituds, inclosa la del sentit comú, no les percebem igual que els contemporanis de Balmes.

No es pot amagar que en aquest paràgraf hi ha una part d'apologètica en una direcció religiosa catòlica. Però també sembla prou clar que no és determinant en la mesura que “evangeliza,” “la filosofía” i “el trato de Dios” es poden substituir per “enseña” “filósofo” i “pensamiento.” El text canviat seria aquest: “... resulta un filósofo-apóstol, un polemista-asceta, un hombre de ciencia que enseña siempre, y enseña en el sentido más amplio y más humano que pueda darse a esa palabra, que la filosofía ha consagrado como la más alta expresión del pensamiento en su trato con la humana criatura.” Això és, l'anàlisi de l'home, la seva constitució individual i la social. No es tracta pas de dissimular el pensament de Collell sobre Balmes, ni de fer fonedissa o disminuïda la intenció apologètica, no. Penso que podem discernir per sota d'aquesta dimensió una visió de l'home en Balmes copsada o intuïda –tácita darrere l'apologètica privilegiada– per Collell; i prou independent respecte de la dominant en el context en què es movia el canonge. Tal volta ho apercebrem retornant a Balmes amb la lectura de la primera de les cartes adreçades a “un escèptic” on, de més a més, amb el redactat literari podem considerar-hi barrejada una confessió autobiogràfica. S'hi presenta com un pensador cristià, cert, però que mostra netament una separació entre la fe i la intel·ligència raonadora, encara que al final aquella no contradigui aquesta, ni aquesta violenti aquella (sempre en el context històric d'aquell temps).

Com a preludi col·loca Balmes la convicció tothora palesa en la debilitat del raonament humà fent seva la consideració del suposat interlocutor escèptic:

habla usted de la flaqueza de nuestro espíritu, de la incertidumbre de los conocimientos humanos, de la necesidad de discutir con aquella modesta reserva inspirada por el sentimiento de la propia debilidad.³²

Tanmateix, si aquesta és l'obertura, la confessió rodona i clara del seu estat de pensament i psicològic és aquest:

apremiado mi espíritu por la sed de verdad, no podía quedar en un estado de completa incercia, y así es que emprendí buscarla con mayor empeño, no pudiendo creer que estuviera el hombre condenado a ignorarla mientras vive en este mundo;

no ell: fa el salt de si mateix a l'home i es situa en la convicció que la recerca de la veritat és més forta que la debilitat de l'instrument amb què hem d'optenir-la. I situat en aquesta via,

me apresuré a asirme del raciocinio de Descartes: “Yo pienso, luego soy.” *Ego cogito, ergo sum*. Pues nada de eso, mi estimado amigo; que, si bien tanía alguna afición a la filosofía, no estaba, sin embargo, fanatizado por el filósofo, y sin reflexionar mucho me convencí de que dudar de todo es carecer de lo más precioso de la razón humana, que es el sentido común. No me faltaba la noticia del axioma o antimema de Descartes, y de otras semejantes proposiciones o principios; però siempre me pareció que tan cierto me estaba de que existía com de que pensaba, como de que tenía cuerpo, como del movimiento, como de las impresiones de los sentidos, como del mundo que me rodeaba y, por consiguiente, reservándome fingir por algunos momentos esa duda para cuando el ocio y el humor la consintieran, me quedé con todas la convicciones y creencias que antes, salvo las llamadas filosóficas.

Si cal demanar disculpa per la llargària del fragment copiat, fem-ho, però entomem-lo com una unitat on hi ha en joc el pensament central de Balmes. Hi és prou clar amb

³² Balmes, *Cartas a un escéptico*. V: 246; atès que les citacions següents seran extreptes del mateix text, aquestes en són les pàgines: 249; 249-250; 294; 257; 250; 252.

l'afirmació darrera, “salvo las llamadas filosóficas.” Aixó és: no sols de filosofia viu l'home o el vell *primum uiuere deinde philosophari*. Altrament: la no reducció de l'home a la sola dimensió raonadora. Balmes es disposa a ésser crític i eclèctic, cartesià metòdic si cal, i més –si el personatge que escriu aquesta carta és un poc o bastant ell mateix–: “el escepticismo *filosófico* de que, como le dije en una de mis anteriores, estoy algo tocado, hace que...”; assuaujat, l'escepticisme, amb aquesta altra afirmació: “no juzgo del todo inútiles las reglas para bien discurrir y que mi desconfianza en los filósofos no se extiende a todo lo que se halla en la filosofía.” En aquest món de recerca raonadora, que hi sia, doncs, la lògica i la cautela. Però en la resta s'empara del “sentit comú” i d'una discriminació, així:

en este naufragio universal de las convicciones filosóficas [*la variabilidad i inconcordança absoluta de les mil i una escoles històriques i actuals*] no entraban las religiosas; estas las había adquirido por otro camino, se presentaban a mi espíritu con otros títulos, y sobretodo se encaminaban de suyo a dirigir la conducta, a hacerme no sabio, sino bueno.

Cert que també constatarà la interdependència en doble direcció entre el pensar i l'obrar, però el fet no invalida la distinció. I una feta, manifesta que s'ha subjectat, tant en les regions de la ciència com en els senderols de la pràctica a “ciertas reglas de buen juicio y prudencia de que no debe el hombre desviarse jamás.” I amb un sol punt de separació de frase ens dóna una parafrasi o glosa més a la menuda d'allò que entén per “sentit comú.”

Todo lo que sea luchar con el grito de nuestro sentido íntimo, con la voz de la naturaleza misma, para entregarse a vanas cavilaciones, es ajeno a la cordura, es contrario a los principios de la sana razón.

Amb variació de paraules, en el context d'una discussió filosòfica sobre les veritats religioses contradites per l'escepticisme, sura com una eina per accedir a la veritat, un criteri: el “sentit comú.” Amb aquets fragments d'una carta a un escèptic, o amb altres prou seleccionables, podem ben pensar que Collell interioritzava una figura humana de Balmes i l'encimbellava a rectora en la recerca de la veritat, per la seva obra apologetica, social i filosòfica també.

Balmes convence, porque con la trabazón de sus racionios y el calor comunicativo de la convicción sincera hace que al lector le parezca que es él mismo quin saca del fondo de su propia conciencia la verdad demostrada. Pocos paladines ha tenido la verdad en el mundo como nuestro Balmes (Collell 1910, 332).

Rellegides aquests paraules em pregunto amb simplisme o potser sense, el següent. Diu Collell exactament el mateix que amb la frase darrera de l'article? Té sentit la diferència que pot llegir-s'hi tot i no explicar-se? És només variació capciosa? Aquesta és la frase final sense altre mot a l'entremig: “¡Cuán grande ha de ser su gozo beatífico en el seno de la Verdad absoluta!” Dues veritats: amb minúscula i amb majúscula. Aquella apareix per uns “racionios” que convencen i una escalfor provinent d'una “convicción sincera.” Balmes n'és mestre “en el mundo.” Aquesta és la “Verdad absoluta”... *ergo* aquella és relativa, la que té relació amb la capacitat humana que obté amb criteris de veritat, entre els quals un hi sobresurt, el “sentit comú.” Aquesta és absoluta perquè és de més enllà, és la del món religiós. És una distinció entintada en aquestes pàgines o es desprèn poc que molt de Collell mateix?

Podria tal volta dir-se que el “sentit comú” com a criteri de veritat que Balmes proposa era inevitable que ho esdevingués per als joves que, com Collell, visqueren la sacsejada de la Revolució del 68 i que hagueren de situar-se mentalment en una època que si era restauracionista en política amb el retorn dels Borbons i una discreta variació

en el joc polític de sempre, ja no ho era ni podia ser-ho en els camps del pensament ni de la religió. Damunt d'aquests havia caigut la més sotragadora revolució ideològica.

Podria pensar-se que les preguntes fetes sobre el fragment final de l'article de Collell són assumibles, però també n'hi ha unes altres. De veres es pot inferir del redactat una distinció i fins separació entre allò que siguin les veritats segons la lletra inicial? De veres és sostenible una veritat d'aquest món i una altra que l'home rebrà en el de més enllà? Podem veure-hi un anunci de l'actual claredat separadora entre el món secular i el religiós? No. La Veritat subsumeix la veritat. Es diferencien, però gràcies al "sentit comú," si n'hi ha una que pot perdre's en el laberint de les disquisicions d'escoles filosòfiques, n'hi ha una altra que es descobreix i se'ns imposa pel mateix "sentit comú." Aquest criteri de veritat mena al discurs apologetic. Una apologètica que desembocarà en la defensa de l'Església catòlica, posseïdora de la Veritat ja en aquest món anticipadament. Aquest és el valor de la filosofia balmesiana del "sentit comú" recollit per l'escola moderada de Jaume Collell i els qui amb ell maldaren per, i prou ho aconseguiren,³³ dirigir l'església i la política i la vida social en la Catalunya de la Renaixença.

4. Objecions?

Més d'una i més de dues quan vols entendre un passat llunyà. Les consideracions darreres del paràgraf precedent no deixen d'estar embastades, fil prim per aguantar una realitat absolutament complexa, molt!, en la vida social, en la política i en l'església d'aquella Catalunya de les acaballes del XIX i un poc del principi del nou segle. Descendir d'una proposta filosòfica del "sentit comú" a tenir-lo per bandera sociològica, política i religiosa, hi ha l'amplada d'un oceà. Al darrere existia la història desvetllada, per exemple, en la tercera part d'un estudi que ja porta vint anys de solatge i on Balms hi és figura de primer ordre. Em refereixo a *Cultura nacional en una societat dividida* del professor Josep M. Fradera. I els abundants estudis centrats en els anys de la Restauració on s'evidencia el pes del "grup de Vic."³⁴

Dificultat per entendre un passat llunyà amb la condició que has d'apropar-t'hi alliberat del propi present, condicionant sempre de més i no de menys. Si més no avui ens trobem... Imitant Montaigne, el qual ens conta que "faig dir als altres allò que jo no puc dir tan bé, a vegades per la feblesa del meu llenguatge, a vegades per la feblesa de la meua intel·ligència" (Montaigne, 226), ara manllivaré un paràgraf d'altri traient-lo conscientment del seu context tot pensant que serveix en aquest.

La modernitat proclama que gràcies a la ciència i a la subjectivitat l'home s'allibera de la noció cristiana de la veritat com a revelació i de la seva interpretació dogmàtica [...]. En aquella revelació l'home havia comprès amb certesa la seva salvació, però així que s'emancipa de la necessitat d'aquesta certesa es llança (normalment sense ni adonar-se'n) a la recerca d'una nova forma de certesa. Del que es tractarà en aquest nou context no és pas de la seva salvació, sinó de la certesa del seu saber (Boada, 226).

³³ Podem considerar paradigmàtica, en aquest sentit, la figura del bisbe Morgades; vegeu, per exemple, Figuerola 1994.

³⁴ Fradera 1992. Per exemple, l'estudi del professor M. Ramisa "El vigatanisme en la transformació de les tradicions culturals i polítiques de la Catalunya muntanyesa. (1865-1900)," editat com a preliminar del llibre: Ramisa 1985. Després d'esmentar Balms, el pare Claret i el bisbe Aguilar, també el bisbe Torras i Bages, el professor J. Termes aporta tres obres, idees o fetes on fou decisiu Collell, *La Veu del Montserrat*, el Mil·lenari de Montserrat i la restauració del Monestir de Ripoll per concloure: "podem dir que, abans de la crisi del 1898, el vigatanisme ja s'havia convertit en un element important del particularisme català i que aquest corrent començava a dominar dins de l'església catalana, eliminant el carlisme i l'integrisme" (Termes, 184).

Exactament això era l'horitzó que envoltava Balmes.

La certesa i la veritat, doncs, troben la seva darrera base en l'existència i en el coneixement de Déu. En aquesta clarividència, en aquesta evidència, en aquesta necessitat troba Balmes el criteri bàsic del sentit comú. [...] Observem que aquests tres elements –certesa, veritat, sentit comú–, van estrictament units i no solament guien l'activitat teòrica de Balmes sinó que també impulsen la seva tasca de publicista i la seva activitat apologètica. En darrer terme, el pensament de Balmes és un pensament pràctic que té una arrel moral i això vol dir, en ell, una arrel religiosa (Terricabras, 91).

La seva mirada penetrant sotjava una llum de crepuscle ponentí per a aquesta veritat religiosa cristiana i una altra de matinal de bracet amb la filosofia postkantiana que creixia i arrelava a l'Europa del seu temps. Per evitar l'ensulsiada del pensament, la social i la religiosa cristiana, no deixà quieta la ploma i brillantment –no em semblaria just negar-ho– oferí el “sentit comú” com a criteri de veritat. Indiscutiblement era per a ell única, la veritat, puix qui havia conformat la manera humana de cercar-la era la Veritat, a la qual accedia per la fe i el “sentit comú” li feia de criteri desnudador d'irracionalitat. Que abans d'acabar-se el segle XIX, noves generacions valoressin aquest criteri i fins el creguessin una àncora de salvació per a la societat i la religió cristiana, no era pas una quimera. Jaume Collell va ser-ne un herald i no m'atreveria a negar la certa raó que tenien els qui, segons conta la llegenda, van veure en ell un segon Balmes. Dos Jaumes, fills de Vic, caminaren fermes i deixaren petjades visibles en la nostra història.

Si més no perquè avui tinguem consciència que el temps ho ha engolit tot. Si Collell i els qui amb ell combregaven aleshores amb l'orientació filosòfica balmesiana perquè la tenien, com he escrit al començament “per sabuda i definitiva,.” avui, per a nosaltres, ja no és ni por ser així.

Allò que les ciències i les filosofies ja no contempen –a diferència d'algunes creences religioses– és l'existència d'un fonament únic inamovible, que Balmes encara tenia per obvi i per pressupòsit existencial indiscutible [...] si queia el fonament únic, també queien les nocions de veritat i de sentit comú. Això és el que realment ha passat, perquè pràcticament hi ha un acord unànim a dir que aquests tres conceptes no són fixos, sinó que són sempre culturalment i lingüísticament mediats (Terricabras, 94).

Avui, nosaltres, lluny de Balmes en el temps,

reconeixem que la nostra fortalesa i la nostra debilitat es veuen en el llenguatge que usem, en el llenguatge amb què pensem, en el llenguatge que entenem. La nostra vida sencera va constantment de la comprensió al malentès. Nosaltres mateixos malinterpretem sovint les nostres expressions, que sovint ens ofusquen i ens paralitzen (Terricabras, 95).

Obres citades

- Anglès i Cervelló, Misericòrdia. *Els criteris de veritat en Jaume Balmes*. Barcelona: Editorial Balmes, 1992.
- Boada, Ignasi. *Heidegger: els anys difícils*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011.
- Carreras i Artau, Tomàs. *Introducció a la història del pensament filosòfic a Catalunya i cinc assaigs sobre l'actitud filosòfica*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1931.
- Collell, Jaime. "Impulso dado por el Doctor D. Jaime Balmes a los modernos estudios de sociología." *Crónica del Cuarto Congreso Católico Español. Discursos pronunciados [...], en Tarragona en Octubre de 1894*. Tarragona: Establecimiento i Tipografía de F. Arís e Hijo, 1894.
- . "Medallón balmesiano." *Reseña eclesiástica* año II, núm. 21 (septiembre 1910): 330-332.
- . "Prólech del traductor." En Jaume Balmes. *El criteri*. Barcelona: Imprenta Barcelonesa, 1911.
- . "En Balmes i la qüestió catalana." *Gazeta de Vich* 278 (27 juliol 1916).
- . *Del meu fadrinatge*. Vic: Gazeta de Vich, 1920.
- . *Dulcis amicitia. Correspondencia del Doctor Torras y Bages a Mossen Jaume Collell, qui publica eix epistolari ab prefaci y notes aclaratories*. Vic: Gazeta de Vich, 1926.
- . *Sembrant arreu. Recull de peces oratòries pronunciades en festes y actes solemnes de Catalunya*. Vich: Tipografia Balmesiana, 1927.
- Colomer, Eusebi. "Vers una imatge nova de Balmes." *Ausa* XVIII, 140-141 (1998).
- Figuerola, Jordi. *El bisbe Morgades i la formació de l'església catalana contemporània*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.
- Fradera, Josep M. *Cultura nacional en una societat dividida*. Barcelona: Curial, 1992.
- . *Jaume Balmes. Els fonaments racionals d'una política catòlica*. Vic: Eumo Ed., 1996.
- Gadamer, Hans-Georg. Ana Agud & Rafael de Agapito trad. *Acotaciones hermenéuticas*. Madrid: Trotta, 2002.
- . *Verdad y método*. Salamanca: Ediciones Sígueme, 2007. Vol. I.
- Grau i Arau, Andreu. "L' 'autoritat humana' en *El Criterio* de Balmes." *Ausa* XVI, 135 (1995).
- Junyent, Eduard. *La ciutat de Vic i la seva història*. Barcelona: Curial, 1976.
- Llimona, Jordi. "La certesa de Balmes, defensada pel P. Basili de Rubí." *Estudios Franciscanos* 87, 386-387 (mayo-diciembre 1986).
- Montaigne, Michel de. Vicent Alonso trad. *Assaigs. Llibre segon*. Barcelona: Proa, 2007.
- Palhoriés, F. "Jaime Balmes y el problema de la certeza." *Revista de estudios franciscanos* V, 48 (febrero 1911): 118. Edició original: Palhoriés, F. "Jacques Balmes et le Problème de la Certitude." *Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques* 5 (1911): 26-45.
- Ramisa, Maties. *Els orígens del catalanisme conservador i "La Veu del Montserrat," 1878-1900*. Vic: Eumo Editorial, 1985.
- Requesens i Piquer, Joan. *Jaume Collell i la Renaixença*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1992 (microforma).
- Salarich Torrents, Miquel S. *Història del Círcol Lietari de Vic*. Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 1962.

- Schaeffer, John D. *Sensus communis: Vico, Rhetoric and the Limits of Relativism*. Durham, N. C.: Duke University Press, 1990.
- Serra Hunter, Jaume. Xavier Serra intro. Ignasi Roviró & Xavier Serra eds. *Escrits sobre la història de la filosofia catalana*. Barcelona: Publicacions de la Facultat de Filosofia, Universitat Ramon Llull, 2010.
- Termes, Josep. "Corrents de pensament i d'acció del moviment catalanista." En Josep Fontana *et alii*. *Catalunya i Espanya al segle XIX*. Barcelona: Columna, 1987.
- Terricabras, Josep Maria. "Balmes i la filosofia, dos-cents anys després." *Ausa* XXV, 167 (2011).
- Torras i Bages, Josep. *La tradició catalana*. Barcelona: Foment de Pietat, 1924.
- Torrents, Ricard. *A la claror de Verdaguer*. Vic: Eumo Editorial, 2005.
- Turró, R. "Criteriologia de Jaume Balmes." *Arxius de l'Institut de Ciències* any I, núm. II (juliol 1912).